

The Socio-Political Interpretation of Surah al-Taghābun from the Perspective of Orientalists and Martyr Imam Khamenei (May God Have Mercy upon Him)

Seyyed Mohammad Soltani

1. Corresponding Author, Seyyed Mohammad Soltani. Email: sm.soltani@isca.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:

14 March 2026

Received in

revised form:

12 April 2026

Accepted:

5 May 2026

Available online:

19 June 2026

Keywords:

Surah al-Taghābun,

Ayatollah

Khamenei,

The Qur'an of

Historians,

Paul Neuenkirchen,

Historical-Critical

Method,

Socio-Political

Interpretation,

Jāry wa-Tatbīq.

ABSTRACT

Objective: Among contemporary exegetical approaches, the social exegesis of Muslim commentators and the historical-critical approach of Orientalists hold a special position. The objective of this research is a comparative study of these two approaches to reveal their fundamental presuppositions, create the possibility of constructive dialogue instead of unilateral rejection, and evaluate the explanatory power of these two perspectives. Specifically, this study explores the contrast between the intellectual lines of Paul Neuenkirchen in the book *Le Coran des historiens* (based on historical-critical review) and the exegetical approach of Ayatollah Khamenei (based on *Ijtihadi* exegesis with a social tendency and reliance on the hermeneutical rule of *Jāry* and *Tatbīq*), focusing on Surah *At-Taghābun*.

Methodology: Given the theoretical nature of the subject, this research has been conducted using the comparative analysis method, relying on data collection through library research to evaluate the views and thoughts of the two different exegetical currents alongside each other.

Results: The findings indicate that Neuenkirchen, relying on naturalistic foundations, presents Surah *At-Taghābun* as a human-authored text, frozen in Late Antiquity, and fragmented, formed under the influence of Syriac Christian liturgical texts and pre-Islamic poetry. Conversely, Ayatollah Khamenei, by accepting the sanctity of the Qur'anic revelation, considers this Surah to be a living, trans-historical, and coherent word. Furthermore, the homilistic genre, which is perceived as influenced by Syriac Christian liturgies from Orientalist perspectives, is considered a Qur'anic educational strategy in Ayatollah Khamenei's view. By moving beyond mere inferential layers, he applies the key concepts of this Surah (such as *Taghābun*, *Mulk*, and *Fitnah*) to the realities of contemporary society, the events of the early Islamic Revolution, and the confrontation with global arrogance.

Conclusion: The outcome of this research shows that the main differences between these two approaches in terms of foundations, methodology, and perspectives stem from their fundamentally different views on the nature and origin of Qur'anic revelation. While the Orientalist perspective relies on the concept of intertextuality to reduce the Qur'an to a human-authored text influenced by preceding cultures, the opposing exegetical approach, by accepting the divine origin of the Qur'an, transforms the output and function of the text into a trans-historical word responsive to contemporary societal issues.

Cite this article: Soltani, S.M. (2026). The Socio-Political Interpretation of Surah al-Taghābun from the Perspective of Orientalists and Martyr Imam Khamenei (May God Have Mercy upon Him). *The Quran from Orientalists Point of View*, 21 (40), 9-40.
<https://doi.org/10.22034/jqopv.2026.18506.1375>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jqopv.2026.18506.1375>

1. Introduction

Surah al-Taghabun, the sixty-fourth chapter of the Qur'an and one of the Musabbihat chapters, contains a wide range of theological, eschatological, ethical, social, and economic themes. The diversity of these themes has led both Muslim exegetes and modern Western Qur'anic scholars to approach the surah from different methodological perspectives. The present study focuses specifically on the comparison between Paul Neuenkirchen's interpretation of Surah al-Taghabun in *Le Coran des Historiens* and Ayatollah Sayyid Ali Khamenei's interpretation of the surah.

The research is significant because the two interpreters do not merely offer different readings of individual verses. Their interpretations are grounded in different assumptions concerning the nature of the Qur'an, the relationship between revelation and history, textual coherence, intertextuality, and the purpose of interpretation. The article itself identifies this distinction as the central rationale for undertaking the comparative analysis.

2. Methodology

The research employs a descriptive-analytical and comparative methodology and relies on library sources. It compares two principal interpretive texts: Neuenkirchen's treatment of Surah al-Taghabun in *Le Coran des Historiens* and Khamenei's *Tafsir Surah al-Taghabun*. The study also makes use of Qur'anic exegetical works, studies of historical-critical Qur'anic scholarship, intertextuality studies, and works concerning social interpretation.

The article explicitly identifies its objective as explaining the similarities and differences between the Shi'i social-exegetical approach and the Orientalist approach in dealing with Surah al-Taghabun.

3. Findings

1. Different conceptions of revelation and the origin of the Qur'anic text

The most fundamental difference concerns the status of revelation. The Khamenei-oriented approach treats the Qur'an as divine revelation whose wording and meaning possess revelatory authority. At the same time, it does not regard revelation as detached from historical reality; rather, the Qur'an is understood as a living source of guidance capable of addressing human circumstances in different periods.

Neuenkirchen's approach, by contrast, is situated within the historical-critical tradition. The article describes this methodology as employing textual criticism, source criticism, form criticism, tradition criticism, and redaction criticism. Within this framework, the Qur'an is studied as a text emerging within the cultural and religious environment of Late Antiquity.

This distinction is methodologically decisive: one approach begins from the revelatory nature of the Qur'an and then investigates its contemporary guidance, whereas the other reconstructs the historical circumstances and textual relationships through which the Qur'anic text can be historically explained.

2. Textual coherence and structure

Neuenkirchen's use of redaction criticism leads him to divide Surah al-Taghābun into several literary units. He identifies three broad genres and five more specific sections. In particular, he considers the length and apparent discontinuity of some verses as possible indications of different textual layers or later additions.

The article notes his discussion of verse 9 as a possible secondary addition and his argument that verses 11, 13, and 16 do not always display an obvious logical connection with their immediate surroundings.

Khamenei, however, rejects the inference that the absence of a single thematic axis entails structural incoherence. His interpretation regards the surah as a coherent whole possessing a logical and pedagogical order. Importantly, he does not necessarily organize the chapter according to a modern thematic division but identifies a broader educational and exhortative coherence among its different components.

Thus, the disagreement is not simply over where individual sections begin and end. It reflects two different conceptions of textual unity: historical-layered reconstruction on the one hand and theological-pedagogical coherence on the other.

3. The homiletic character of Surah al-Taghābun

One of the most important points of convergence is that both interpreters recognize the exhortative or homiletic character of the surah.

Neuenkirchen interprets the opening of the surah against the background of Late Antique religious preaching and Syriac Christian homiletic literature. He compares the first verses with forms of religious introduction and praise

found in Syriac traditions and particularly emphasizes the relationship between Qur'anic eschatological discourse and earlier Christian traditions.

Khamenei, however, explains the homiletic dimension in terms of guidance and social transformation. In his interpretation, Qur'anic preaching does not merely constitute a literary genre. It addresses reason, emotion, and conscience and prepares the believer to undertake difficult religious and social responsibilities.

Consequently, the same textual feature receives two different explanations. For Neuenkirchen, it primarily provides evidence for the historical-literary genealogy of the Qur'anic discourse. For Khamenei, it explains the functional capacity of revelation to educate and mobilize its audience.

4. The role of contemporary application

A distinctive feature of Khamenei's interpretation is the movement from textual understanding toward contemporary application. The article describes this process through the concept of *jary wa tatbiq*. The Qur'anic text is first understood in a general conceptual form and is subsequently related to concrete social circumstances.

This is visible in his treatment of *lahu al-mulk*, the concept of *taghabun*, the lessons derived from previous peoples, the meaning of divine light, and the warnings concerning social and political conflicts. The article shows that Khamenei repeatedly connects Qur'anic concepts with the social and political circumstances of his own historical context.

This interpretive movement constitutes one of the sharpest differences from the historical-critical approach. The latter primarily reconstructs the historical meaning and textual environment of the Qur'an, whereas the former seeks to make the Qur'anic message operational in contemporary social reality.

5. Intertextuality

The article also identifies an important contrast concerning intertextuality. Neuenkirchen interprets Surah al-Taghabun through relationships with pre-Islamic Jewish and Christian religious literature. Among the texts discussed are *Didascalia Apostolorum*, Pauline epistles, Syriac homiletic traditions, and other Christian materials.

For example, the article notes Neuenkirchen's comparison between Qur'an 64:7 and *Didascalia Apostolorum*, as well as his discussion of the

eschatological dimensions of verse 9 and the possible relationship between verses 14–15 and Pauline traditions concerning celibacy and family attachments.

Khamenei does not employ intertextuality in this historical-comparative sense. Instead, his interpretation draws upon narrations transmitted from the Ahl al-Bayt as interpretive materials connected with the Qur'an. In this framework, the Qur'an is not explained primarily through pre-Islamic texts but through authoritative intra-Islamic sources.

4. Conclusion

The comparison demonstrates that the fundamental differences between the two interpretations cannot be reduced to disagreements over individual verses or structural divisions. Their differences originate primarily in their respective epistemological assumptions concerning revelation.

Neuenkirchen's historical-critical approach reconstructs the Qur'an within the literary, religious, and historical environment of Late Antiquity. Consequently, textual layers, structural discontinuities, and intertextual relationships become central analytical categories.

Khamenei's approach begins from the divine and authoritative nature of revelation. Accordingly, the Qur'an is viewed as a living and coherent text whose guidance can be brought into dialogue with contemporary social and political reality.

The most significant common ground is their recognition of the homiletic character of Surah al-Taghābun. Yet even this common point produces different conclusions because one interprets homiletics genealogically and historically, whereas the other interprets it functionally and pedagogically.

The article therefore supports the conclusion that the deepest difference between the two approaches lies not primarily in their treatment of individual verses but in their conception of the Qur'an itself. This foundational distinction subsequently determines their methodologies of structure analysis, intertextual interpretation, historical contextualization, and contemporary application.

تفسیر اجتماعی - سیاسی سوره تغابن از منظر مستشرقان و شهید امام خامنه‌ای

سید محمد سلطانی^۱

۱. نویسنده مسئول، استادیار گروه مطالعات تطبیقی، پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران. رایانامه: sm.soltani@isca.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۲۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۱/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۱۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۳/۲۹ کلیدواژه‌ها: سوره تغابن، شهید امام خامنه‌ای، قرآن مورخان، پاول نیوتنکرچن، روش تاریخی-انتقادی، تفسیر اجتماعی-سیاسی، جری و تطبیق.	هدف: در میان رویکردهای تفسیری دوران معاصر، تفسیر اجتماعی مفسران مسلمان و رویکرد تاریخی-انتقادی (برون‌دینی) مستشرقان جایگاه ویژه‌ای دارند. هدف از این پژوهش، بررسی تطبیقی این دو رویکرد جهت آشکار ساختن پیش‌فرض‌های بنیادین آن‌ها، ایجاد امکان گفت‌وگوی سازنده به‌جای طرد یک‌سویه، و سنجش قدرت تبیینی این دو دیدگاه است. به‌طور مشخص، این مطالعه تقابل خطوط فکری پاول نیوتنکرچن در کتاب قرآن مورخان (مبنتی بر نقد تاریخی-انتقادی) را در برابر رویکرد تفسیری شهید امام خامنه‌ای (مبنتی بر تفسیر اجتهادی با گرایش اجتماعی و تکیه بر قاعده هرمنوتیکی جری و تطبیق) با محوریت سوره تغابن مورد هدف و واکاوی قرار داده است. روش پژوهش: این تحقیق با توجه به ماهیت نظری موضوع، با استفاده از روش تحلیل تطبیقی و با اتکا به گردآوری داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای انجام پذیرفته است تا از این طریق، آرا و اندیشه‌های دو جریان متفاوت تفسیری در کنار یکدیگر ارزیابی شوند. یافته‌ها: بررسی‌ها نشان می‌دهد که نیوتنکرچن با اتکا به مبانی طبیعت‌گرایانه، سوره تغابن را متنی بشری، منجمد در باستان متأخر و چندپاره معرفی می‌کند که بر اساس رویکرد بینامتنیت، تحت تأثیر متون نیایشی مسیحیت سریانی و اشعار جاهلی شکل گرفته است. در نقطه مقابل، شهید امام خامنه‌ای با پذیرش قدسیت وحی، این سوره را کلامی زنده، فراتاریخی و منسجم می‌داند. همچنین، ژانر موعظه که در نگاه شرق‌شناسانه متأثر از متون مسیحی سریانی پنداشته می‌شود، در نگاه ایشان یک راهبرد تربیتی قرآنی است. شهید امام خامنه‌ای با عبور از لایه‌های صرفاً استنباطی، مفاهیم کلیدی این سوره (همچون تغابن، ملک و فتنه) را بر عینیت جامعه معاصر، حوادث صدر انقلاب اسلامی و تقابل با استکبار جهانی تطبیق می‌دهند. نتیجه‌گیری: برآیند این پژوهش نشان می‌دهد که عمده تفاوت‌های این دو رویکرد در مبانی، روش‌شناسی و دیدگاه‌ها، برخاسته از نگاه کاملاً متفاوت آن‌ها به ماهیت و منشأ وحی قرآنی است. در حالی که رویکرد مستشرقانه با تکیه بر مفهوم بینامتنیت و تأثیرپذیری قرآن از متون پیشین، آن را به متنی بشری تقلیل می‌دهد، رویکرد اجتهادی با پذیرش منشأ الهی وحی، کارکرد و خروجی متن را به کلامی فراتاریخی و پاسخگو به مسائل جامعه معاصر دگرگون می‌سازد.

استناد: سلطانی، سید محمد (۱۴۰۵). تفسیر اجتماعی - سیاسی سوره تغابن از منظر مستشرقان و شهید امام خامنه‌ای. *قرآن پژوهی خاورشاسان*.

<https://doi.org/10.22034/jqopv.2026.18506.1375>. ۴۰-۹، (۴۰) ۲۱.

نویسندگان

ناشر: جامعة المصطفی العالمیة.

مقدمه

سوره تغابن به‌عنوان آخرین سوره از سور پنج‌گانه «مُتَبِّحَات»، به دلیل تنوع لایه‌های ادبی مضامین آن، توجه مفسران و متن‌پژوهان را به خود جلب کرده است. با این حال، مواجهه با این متن در فضای علمی معاصر، ذیل دو رویکرد تفسیری بسیار متفاوت که هر کدام از جایگاه و تأثیرگذاری ویژه‌ای برخوردارند، صورت گرفته است.

جریان مطالعات تاریخی-انتقادی قرآن در آکادمیای غربی در پی فهم قرآن در بستر تاریخی، زبانی، فرهنگی و اجتماعی زمان پیدایش آن، بازسازی فرایند شکل‌گیری و ویرایش متن، کشف و تمایز لایه‌های تاریخی آن، و بررسی نویسنده و زمینه نگارش، قرآن را به‌عنوان فرآورده‌ای متنی در بستر فرهنگی باستان متأخر تحلیل می‌کند. نماینده این رویکرد در پژوهش حاضر، آراء پاول نیوتنکرچن^۱ در کتاب قرآن مورخان^۲ است که به تفسیر سوره تغابن پرداخته است (Neuenkirchen, 2019a: vol. 2b, pp. 1739-1746).

در نقطه مقابل، جریان احیاء دینی در جهان اسلام، با پذیرش اصالت و قدسیت وحی مکتوب قرآن، در پی «استنطاق» (به نطق درآوردن) قرآن برای پاسخ‌گویی به بحران‌های عصر معاصر است. یکی از رویکردهای مهم در این زمینه در میان مفسران معاصر شیعه، تفسیر اجتماعی است که در آثار اندیشمندانی همچون مرتضی مطهری، سید محمدباقر صدر، امام خمینی، مصباح یزدی، محمدباقر حکیم نمود یافته است (آقایی، ۱۳۸۸: ۱۲). شاخصه‌های این رویکرد عبارتند از: توجه بیشتر به آیات مرتبط با مسائل اجتماعی، توجه به مشکلات جوامع اسلامی در عصر حاضر و تلاش برای ارائه راه‌حل‌های قرآنی، توجه ویژه به آموزه‌های تربیتی و ارشادی قرآن، اهمیت به عقل و علوم تجربی قطعی در تفسیر قرآن، فهم آیات قرآن از زاویه اجتماعی نه فردی (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۳۴۸). نماینده این رویکرد در این پژوهش، تفسیر شهید آیت‌الله سید علی خامنه‌ای^۳ است، که درباره سوره تغابن ایراد شده است (خاتمه‌ای، ۱۳۹۸).^۴

1. Paul Neuenkirchen.

۲. کتاب قرآن مورخان (Le Coran Des Historiens) که در سال ۲۰۱۹ توسط انتشارات یسرف (Cerf) در پاریس منتشر شد، حاصل همکاری حدود سی قرآن‌پژوه غربی، با رویکرد شکاکیت به منابع اسلامی، است. سرپرستاران این اثر محمدعلی امیرمعزی و گیوم دی (Guillaume Dye) هستند.

۳. کتاب تفسیر سوره تغابن، در واقع متن مکتوبی است که بر اساس درس‌گفتارهای شفاهی امام شهید آیت‌الله خامنه‌ای^۵ در سال ۱۳۶۲ ایراد شده‌اند (نگ: پاورقی ص ۸۷) تدوین یافته، و در سال ۱۳۹۸ توسط انتشارات صهبا منتشر شده است.

بررسی تطبیقی این دو رویکرد، صرفاً مقایسه‌ای صوری میان دو خوانش از یک سوره نیست؛ بلکه امکان آشکارسازی پیش‌فرض‌های معرفت‌شناختی پنهان در پس هر دو ادعای «علمی‌بودن» را فراهم می‌آورد و زمینه‌ای برای سنجش نسبی قدرت تبیینی هر رویکرد در مواجهه با پدیده‌های متنی مشخص ایجاد می‌کند. از سوی دیگر، با توجه به گسترش روزافزون پروژه‌های قرآن‌پژوهی تاریخی-انتقادی در آکادمیای غربی - که قرآن مورخان یکی از جامع‌ترین مصادیق آن است - ضرورت دارد این جریان نه تنها در سطح کلی و روش‌شناختی، بلکه در سطح موردی و مصداقی نیز مورد بررسی و پاسخ‌گویی علمی قرار گیرد.

از این رو، تحقیق پیش رو در پی آن است تا به روش تحلیل تطبیقی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، وجوه تقابل و اشتراک میان رویکرد تفسیر اجتماعی شیعی و رویکرد شرق‌شناسانه را در مواجهه با سوره تغابن، با تأکید بر دو کتاب تفسیر سوره تغابن شهید امام خامنه‌ای^۱ و قرآن مورخان تبیین کند.

پیشینه: مفسران شیعه معمولاً سوره تغابن را نه به صورت مستقل، بلکه در ضمن تفسیر کامل قرآن کریم شرح داده‌اند. همچنین تحقیقات مستقل اندکی با محوریت این سوره به طور خاص انجام شده است، که از آن جمله می‌توان به مقاله «فهم مبتنی بر تقسیم جزء به کل (عنصر به ترکیب) با محوریت سوره تغابن» (ستار و زارعین، ۱۴۰۳) اشاره کرد.

در سوی مقابل، خاورشناسانی همچون تنودور نولدکه و فردریش شوالی در کتاب تاریخ قرآن (Noldeke and Schwally, 1909-1919: vol. 1, p. 186)، رژی بلاشر در ترجمه تفسیری خود از قرآن (Blachère, 1949: p. 598-600)، و ریچارد بل در تفسیر قرآن خود (Bell, 1991: vol. 2, p. 389) با رویکرد تاریخی-انتقادی به بررسی سوره تغابن و به‌ویژه ساختارشناسی آن پرداخته و احتمال چندلایگی متن، گسست‌های منطقی در برخی آیات، و خوانش آیات ۱۴ و ۱۵ ذیل سنت تجردگرایی مسیحی را مطرح کرده‌اند. پاول نیوئنکرچن در ذیل کلان‌پروژه قرآن مورخان (۲۰۱۹)، این خطوط پراکنده را جمع کرده و با افزودن مطالعه بینامتنیت سریانی، نخستین بررسی نسبتاً جامع درباره این سوره را ارائه داده است (Neuenkirchen, 2019a: vol. 2b, p. 1740).

در برابر این جریان، برخی پژوهشگران مسلمان به نقد مبانی و پیش‌فرض‌های رویکرد تاریخی-انتقادی در مطالعات قرآنی غربی پرداخته‌اند؛ به‌طور مشخص، مقاله «تحلیل مباحث قرآن‌پژوهانه و محتوای تفسیری کتاب قرآن مورخان» (اخوان صراف و هدایت کلیشادی، ۱۴۰۳) با تمرکز بر همین

کتاب، ضمن اذعان به ارزش علمی داده‌های جزئی ارائه‌شده در آن، به نقد حضور مبادی و پیش‌فرض‌های برخاسته از مطالعات مدرن کتاب مقدس در تحلیل قرآن پرداخته است. با این حال، این دست نقدها ماهیتی کلی و روش‌شناختی دارند و به بررسی موردی یک سوره خاص، از جمله سوره تغابن، نپرداخته‌اند.

در حوزه مطالعات مربوط به رویکرد تفسیری شهید امام خامنه‌ای (علیه السلام) نیز آثاری چون کتاب روش، گرایش و قواعد تفسیری شهید امام خامنه‌ای (علیه السلام) (جمعی از پژوهشگران، ۱۴۰۲) نگاشته شده که ضمن تبیین مبانی و شاخصه‌های تفسیر اجتماعی-سیاسی ایشان، به جایگاه ممتاز این رویکرد در میان مفسران شیعه معاصر اشاره کرده‌اند؛ اما این آثار مقایسه آن با رویکردهای شرق‌شناسانه را مورد توجه قرار نداده و بررسی موردی سوره تغابن را نیز در بر نمی‌گیرند.

بر این اساس، با وجود وفور مطالعات هر یک از دو جریان به‌طور مستقل، تاکنون بررسی تطبیقی رویکرد تفسیری بافت‌شناسانه و برون‌دینی پاول نیوتنکرچن در قرآن مورخان در تقابل با رویکرد درون‌دینی و استنباطی اجتماعی-سیاسی شهید امام خامنه‌ای (علیه السلام) درباره سوره تغابن صورت نپذیرفته است. نوآوری پژوهش حاضر در دو محور قابل تبیین است: نخست، تمرکز اختصاصی بر سوره تغابن و نشان‌دادن مصداقی نتایج کاربست هرمنوتیک شرق‌شناسانه در برابر رویکرد تفسیر اجتماعی شیعی در تفسیر یک سوره؛ دوم، انتخاب تفسیر شهید امام خامنه‌ای (علیه السلام) به‌جای تفاسیر کلاسیک‌تری چون المیزان و نمونه، با توجه به این که ایشان به‌عنوان رهبر انقلاب اسلامی و مرجع دینی، رویکرد تفسیر اجتماعی-سیاسی را بیش از دیگر مفسران شیعه معاصر نمایندگی می‌کنند.

الف. شناخت‌نامه سوره تغابن

سوره تغابن شصت و چهارمین سوره قرآن و ششمین سوره از مجموعه «مسیحات» است که با تسبیح خداوند آغاز می‌شوند. بیشتر مفسران همه هجده آیه این سوره را مدنی دانسته‌اند، اما دیدگاه‌هایی چون مدنی بودن سه آیه پایانی، و یا فقط آیه چهاردهم، و یا مکی بودن همه آن نیز وجود دارد (جوادی آملی، ۱۴۰۴: ۲۴۰/۷۷-۲۴۱). اما بنا بر جدول تحقیقی ارائه‌شده توسط عبدالکریم بهجت‌پور این سوره صدودهمین سوره نازل شده بر پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) -بعد از سوره جمعه و قبل از سوره صف- است (بهجت‌پور، ۱۳۹۲: ۳۴۶) که سال نزول آن را ششم (ابن عاشور، ۱۴۲۰: ۱۸۴/۲۸) یا نهم هجری (یوسفی غروی، ۱۴۱۷: ۴۰۷/۳-۴۰۸) دانسته‌اند.

این سوره را می‌توان مشتمل بر سه بخش کلی دانست: بخش اول (آیات ۱-۴) به بیان صفات ذاتی و فعلی خداوند می‌پردازند. بخش دوم (آیات ۵-۱۳) به لزوم ایمان به خداوند و رسول و اطاعت از آن‌ها، و عاقبت کافران اشاره می‌کند، که خود متشکل از چهار قسمت است: (الف) آیات ۵-۶: عاقبت انکار رسولان توسط امم پیشین؛ (ب) آیات ۷-۱۰: نکوهش انکار قیامت توسط کافران معاصر پیامبر ﷺ، تأکید بر قطعیت قیامت، امر به ایمان به خدا و رسول و قرآن، توصیف قیامت و جایگاه مؤمنان نیکوکار و کافران تکذیب‌گر؛ (ج) آیه ۱۱: وقوع حوادث تلخ (مصیبت) فقط به اذن خداست.^۱ (د) آیات ۱۲-۱۳: بر دو اصل اساسی در سلوک دینی تأکید می‌ورزند: اطاعت از خداوند و پیامبر، و توکل انحصاری بر خداوند.^۲ و بخش سوم (آیات ۱۴-۱۸) به دشمنی برخی از همسران و فرزندان با انسان، فتنه بودن اموال و اولاد اشاره می‌کند و برای مواجهه با این فتنه‌ها به تقوا و انفاق امر می‌کند.^۳

علامه طباطبایی هدف سوره را تحریک و تشویق به انفاق، و تسلی دادن بر مصائب طریق ایمان، جهاد و انفاق دانسته است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۲۹۴/۱۹)، اما با توجه به ساختار سه بخشی بالا می‌توان گفت هدف این سوره عام‌تر است، یعنی سه بخش کلی این سوره به دنبال تحریک و تشویق مخاطب به ایمان و اطاعت از خداوند و رسول ﷺ در همه امور هستند، و به ویژه نسبت به فتنه‌هایی که ممکن است از سوی همسران، فرزندان و دارایی‌های مادی برای انسان ایجاد شود و او را از ایمان و اطاعت باز دارند هشدار می‌دهند. شاهد این مطلب، اوامری است که در آیه وجود دارد: آمنوا ... (آیه ۸)، و اطیعوا ... (آیه ۱۲)، فاحذروهم و ... (آیه ۱۴)، فاتقوا ... و انفقوا (آیه ۱۶).

۱. امام شهید خامنه‌ای تکرار مضمون این آیه را مسئله مجزایی دانسته است که در این سوره مطرح شده است و در پیوند وثیقی با مضمون آیات قبل نیست (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۱۰۱). برخی از مفسران تناسب این آیه با آیات قبل را در این دانسته‌اند که در ادامه امر به ایمان در آیات قبل، خداوند تأکید می‌کند که وقوع مصیبت‌ها نباید دستاویزی و بهانه‌ای برای ارتکاب گناه باشد، زیرا مصیبت‌ها جز به اراده و مشیت الهی تحقق نمی‌یابند (جوادی آملی، ۱۴۰۴: ۲۸۴/۷۷-۲۸۵). برخی دیگر نیز به وجود مشکلات در راه تحقق ایمان و عمل صالح اشاره کرده‌اند (مکارم شیرازی، ۱۳۹۱: ۲۰۹/۲۴)، البته شاید بتوان این آیه را در ادامه آیه قبلی دانست، زیرا آنجا از خلود در انش صحبت شده است و مصیبت می‌تواند اشاره به آن یا اعم از آن باشد؛ یعنی خداوند می‌خواهد به این نکته توجه دهد که وجود و تأثیر این انش هم به اذن الهی است.

۲. این آیات را می‌توان عطف بر آیه هشتم همین سوره، یعنی فرمان به «ایمان به خدا و رسول او» دانست؛ بدین معنا که ایمان حقیقی، در مقام عمل، خود را در قالب پذیرش فرمان الهی و تبعیت از رسول آشکار می‌سازد.

۳. آیت الله جوادی آملی نیز آیات ۱۴ و ۱۵ را در ادامه امر به اطاعت از خدا و رسول (ص) و توکل بر خدا دانسته‌اند که به یکی از موانع مهم در این راه پرداخته و خطاب به مؤمنان می‌فرماید علاقه افراطی به همسران و فرزندان مانع رسیدن انسان به قله کمال است (جوادی آملی، ۱۴۰۴ش: ج ۷۷، ص ۲۹۵).

ب. مبانی معرفت‌شناختی و روش‌شناختی دو مفسر

تحلیل تطبیقی دو متن تفسیری پیش از هر چیز نیازمند واسازی شالوده‌های معرفت‌شناختی و ابزارهای روش‌شناختی دو مفسر است. در این بخش به دو مورد از تأثیرگذارترین تفاوت‌های مبانی این دو مفسر در تبیین سوره تغابن اشاره می‌شود.

۱. جایگاه وحی و خاستگاه متن

مهمترین تفاوت مبانی رویکرد تفسیری خاورشناسانه و شیعی، نحوه نگاه این دو به ماهیت قرآن است. دیدگاه‌های شهید امام خامنه‌ای (ره) به عنوان یک فقیه و اندیشمند شیعه بر «خدانمایی کلام» و اصالت وحی مکتوب استوار است. در این دیدگاه، قرآن بر پایه علم مطلق الهی نازل شده، و لفظ و معنای آن به صورت توأمان واجد قدسیت و مصونیت از هرگونه تحریف یا تأثر انفعالی از فرهنگ زمانه است (نگ: جمعی از پژوهشگران، ۱۴۰۳: ۶۸-۷۳).

اما این باور به وحیانیت، به معنای انتزاعی کردن متن نیست. در روش‌شناسی تفسیری شهید امام خامنه‌ای (ره)، وحی الهی اگرچه خاستگاهی استعلایی دارد، اما غایتی کاملاً انضمامی و تاریخی دارد؛ یعنی برای هدایت و حرکت‌بخشی به انسان در صحنه نازل شده است. از این رو، مفسر مؤمن به وحی، کلام را واجد یک «روح جاری» می‌داند که انحصار به مخاطبان اولیه در شبه‌جزیره ندارد؛ قرآن مثل خورشید است؛ در یک زمان و بر یک قوم نمی‌تابد و خاموش شود. کلام وحی زنده است و در هر عصر، مفسر باید بتواند نسبت میان هندسه الهی آیات را با هندسه حوادث اجتماعی زمانه خود کشف کند. به تعبیر علامه محمدحسین فضل‌الله، «قرآن یک کتاب تجریدی نیست، بلکه به واقعیات هر زمانه ناظر است و هر جامعه‌ای می‌تواند خودش را در آن پیدا کند و تصویر حقیقی خود را در آن بیابد.» (فضل‌الله، ۱۴۱۹: ۲۴۱/۱۷) بنابراین، خاستگاه متن از منظر شهید امام خامنه‌ای (ره)، اراده الهی برای هدایت امت است و این امر، روش مفسر را از ریشه‌شناسی‌های مرده تاریخی، به سمت «استنطاق عینی» سوق می‌دهد.

اما در مقابل، کتاب قرآن مورخان ذیل سنت ستبر «روش تاریخی-انتقادی»^۱ حرکت می‌کند. این روش شامل زیرشاخه‌هایی همچون نقد متن، نقد منبع، نقد صورت، نقد سنت، و نقد ویرایش است

1. Historical-Critical Method.

که اجرای آن‌ها نیازمند ابزارهایی چون تسلط بر زبان اصلی متن و زبان‌های مرتبط با آن، دسترسی به نسخه‌های خطی، باستان‌شناسی و کتیبه‌شناسی، مطالعات تطبیقی، زبان‌شناسی تاریخی، و روش‌های تحلیل ژانر ادبی دوران باستان و ... است. ویژگی مهم روش تاریخی-انتقادی ابتناء آن بر این پیش‌فرض بنیادین است که قرآن متنی انسانی است که در بستر متکثر دوره باستان متأخر شکل گرفته است. هدف قرآن‌پژوهان غربی از کاربست این روش، بازسازی افق دانشی مؤلف قرآن، مسیرهای انتقال سنت، و انگیزه‌های گزینش و دگرگونی مواد ادیان و فرهنگ‌های پیشین در فرایند تبدیل به گفتار قرآنی است. اینجا «تطبیق» نه صرفاً یافتن مشابهت، بلکه برپاسازی یک زنجیره علّی است: شناسایی واحدهای مشابه، تعیین جهت‌مندی وام‌گیری با رجوع به شواهد بینامتنی و تاریخ انتقال، و تبیین علل تغییرات (نگ: آقایی، ۱۳۹۱: ۸۳-۸۹).

تفسیر «انتقادی» یک متن ادبی بدین معناست که باید پیش‌فرض‌های موروثی درباره منشأ، انتقال و معنای آن را به تعلیق درآورد و کفایت آن‌ها را بر پایه خوانشی دقیق از خود متن و سایر منابع مرتبط ارزیابی کرد. بنابراین، در این روش این امکان وجود دارد که مفسر چنین نتیجه بگیرد که در کتاب مقدس گزاره‌هایی نادرست، ناسازگار یا بی‌اهمیت وجود دارند. این رویکرد انتقادی به کتاب مقدس -یا به قرآن- در راستای خواسته‌ای است که از قرن هجدهم میلادی از سوی پژوهشگران کتاب مقدس بارها تکرار شده است: اینکه کتاب مقدس باید همچون هر متن دیگری تفسیر شود (Sinai, 2017a: 2-3). قید «تاریخی» نیز در عنوان روش تاریخی-انتقادی، به این معناست که معانی نسبت‌داده‌شده به متن باید از نظر انسانی در بستر تاریخی اصلی آن متن «قابل اندیشیدن» یا «قابل گفتن» بوده باشند، تا آنجا که بتوان آن بستر را در نگاهی گذشته‌نگر بازآفرینی کرد. ساینای تأکید می‌کند که دست‌کم برای جریان اصلی پژوهش تاریخی-انتقادی، مفهوم امکان که در واژه‌های «قابل اندیشیدن» و «قابل گفتن» نهفته است، بر اصل «قیاس تاریخی» استوار است؛ یعنی بر این فرض که ادوار گذشته تاریخ، تابع همان قوانین طبیعی زمان حال بوده‌اند، توانایی‌های اخلاقی و عقلانی کنشگران انسانی در گذشته تفاوت بنیادی با توانایی‌های ما نداشته، و رفتار آن‌ها -همچون رفتار کنشگران امروزی- دست‌کم تا حدی با ارجاع به عوامل اجتماعی و اقتصادی قابل تبیین است. پیامدهای تفسیری اصل قیاس تاریخی این است که دیگر جایز نیست برای کتاب مقدس پیش‌گویی واقعی رویدادهای آینده یا بیان اندیشه‌هایی اساساً ناهم‌زمان (مثلاً پیش‌بینی نظریه‌های علمی مدرن) قائل شویم. به همین‌سان، مفهوم مداخله‌های علنی و معجزه‌آسای الهی نیز کنار گذاشته می‌شود. (ibid: 3).

روشن است که چون این روش از آغاز بر بشری بودن قرآن تکیه دارد، نتیجه‌های به دست آمده - حتی اگر دقیق و مستند باشند - سوگیرانه است. به عبارت روشن‌تر، اصل مسأله وام‌داری قرآن به سنت‌های دیگر (شبهه اقتباس) نتیجه مطالعات تاریخی - انتقادی نیست، بلکه پیش فرض آن است، و این مطالعات تنها در پی یافتن آن سنت مبدأ، شیوه‌های انتقال مضامین آن سنت به قرآن، شباهت‌ها و تفاوت‌های صورت بازتاب یافته آن مضامین در قرآن با صورت اصلی آنها در سنت مبدأ، و اهداف مؤلف قرآن از بیانات مشابه و تغییرات انجام شده است.^۱

۲. رویکرد به پیوستگی متن قرآن

پاول نیوتنکرچن با کاربری «نقد ویرایش»^۲ - از زیر مجموعه‌های روش تاریخی - انتقادی - انسجام ساختاری سوره‌های قرآن را به چالش می‌کشد. او سوره تغابن را یک کل یکپارچه که در یک خطابه واحد نازل شده باشد، نمی‌بیند. نیوتنکرچن با وام‌گیری از فرضیات خاورشناسانی همچون ریچارد بل (Bell, 1991: vol. 2, p. 389)، قائل به وجود «گسست‌های منطقی» و چندلایگی متنی در سوره است. شاخص‌ترین نمود این روش‌شناسی، برخورد او با آیه ۹ است. او این آیه را به دلیل طول دوبرابری اش نسبت به سایر آیات و عدم پیوند مستقیم با آیات پیشین، یک «الحاق ثانویه» می‌نامد که احتمالاً بعدها برای بسط ایده معادشناسی اناجیل به متن الحاق شده است (Neuenkirchen, 2019a: vol. 2b, pp. 1741-1742). (نقد تفصیلی این دیدگاه در ادامه خواهد آمد) در این روش‌شناسی، یک سوره ترکیبی از پاره‌متن‌هایی است که وظیفه محقق آن است که سیر تاریخی تشکیل لایه‌ها و نیز گسست‌های موجود در میان آن‌ها را کشف کند.

اما در مقابل، شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله علیه مطابق نگاه سنتی اسلامی، قرآن را متنی بسته شده در زمان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم می‌داند که تحریف و اضافه‌ای به آن راه نیافته است. او همراه با سایر مفسران مسلمان، کشف مضمون کلی سوره و دریافت معنای آیات بر اساس آن را ضروری می‌داند (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۳)، اما برخلاف بسیاری از مفسران مسلمان، این سوره را فاقد یک محور کلی خاص می‌داند و بر این باور است که این سوره در پی آن است که «بسیاری از موضوعاتی که یک مسلمان لازم است [همیشه]

۱. لازم به ذکر است که بسیاری از قرآن‌پژوهان معاصر در غرب قرآن را «اقتباسی» از متون پیشین نمی‌دانند، بلکه بر روابط «بینامتنی» آنها تأکید دارند. اما از لایه‌ای سخنان آنان می‌توان دریافت که همچنان نظریه اقتباس به معنای عام آن (شکل‌گیری قرآن توسط پیامبر (ص) بر اساس آشنایی پیشین او به مضامین عهدی) در پس‌زمینه ایده بینامتنیت وجود دارد (نگ: سلطانی، ۱۴۰۴: ۵۳-۵۵).

به آنها توجه داشته باشد و در ذکر او باشد» بیان کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۵). به تعبیر وی «این سوره مجموعه‌ای از توصیه‌های حکمت آمیز [را بیان می‌کند] که برای یک جامعه انقلابی که دائما در میدان جهاد است و همه جای زندگی او مجاهدت و مبارزه است، دانستن این تعالیم حکمت آمیز ضروری و لازم است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۱۲۱). البته او به این نکته توجه می‌دهند که در میان این موضوعات مختلف، «گویا مسئله بعث و قیامت مورد توجه و ثقل بیشتری است؛ شاید اسم سوره هم همین را تأیید بکند» زیرا «تغابن» از اسامی قیامت دانسته شده است. (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۷).

در نظر شهید امام خامنه‌ای^۱ قائل نبودن به وجود یک محور خاص برای مضامین کل این سوره به معنای عدم انسجام آیات نیست. بلکه وی معتقد است یک نظم منطقی، آیات و مطالب سوره را به هم پیوند می‌دهد (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۲۴) که می‌توان گفت مراد از این «نظم منطقی» انسجام آیات سوره در راستای هدف موعظه‌ای چندموضوعی آن است، نه وحدت موضوعی.

ج. ساختار سوره

ساختاری که این دو مفسر برای ۱۸ آیه سوره تغابن ترسیم می‌کنند، تفاوت آشکاری در فهم آن‌ها از مهندسی متن سوره را نشان می‌دهد.

۱. ساختار پنج گانه نیونکرچن (تکه نگاری متنی)

نیونکرچن سوره را به سه زائر کلی تقسیم می‌کند: سرود مزمورگونه آغازین (آیات ۱-۴)، معادشناسی جدلی (آیات ۵-۱۰)، و تشریعات (آیات ۱۱-۱۸)؛ که در نگاه جزئی‌تر آنها را شامل پنج بخش زیر می‌داند (Neuenkirchen, 2019a: vol. 2b, p. 1740):

بخش‌های سوره	دامنه آیات	گونه‌ای از نظر نیونکرچن	غرض و موضوع محوری
بخش اول	آیات ۱-۴	سرود نیایشی آغازین	ستایش جلال، قدرت خلاقه و علیم مطلق الهی
بخش دوم	آیات ۵-۶	داستان‌های عذاب ^۱	عبرت‌آموزی از عذاب امت‌های گذشته بدون ذکر نام پیامبران
بخش سوم	آیات ۷-۱۰	آخرت‌شناسی	مجادله با منکران رستخیز و تصویرسازی دوگانه بهشت/جهنم
بخش چهارم	آیات ۱۱-۱۳	دستورات تشریعی	امر به اطاعت مطلق از خدا و رسول
بخش پنجم	آیات ۱۴-۱۸	احکام مؤمنان	اوامر اخلاقی-اقتصادی و هشدارهای خانوادگی

1. Straflagende

او از نولدکه و شوالی (Noldeke and Schwally, 1909-1919: vol. 1, p. 186) نقل می‌کند که این سوره به‌عنوان یک کل واحد و یکپارچه دیده می‌شود. بلاشر نیز از این دیدگاه پیروی کرده است (Blachere, 1949, p. 598-600). با این حال، این احتمال را نیز مطرح می‌سازد که ممکن است این سوره از دو بخش تشکیل شده باشد: یک بخش کهن‌تر (آیات ۱-۱۰) و یک بخش متأخر (آیات ۱۱-۱۸) (Neuenkirchen, 2019a: vol. 2b, p. 1740). او همچنین دیدگاه ریچارد بل (Bell, 1991: vol. 2, p. 390) را می‌پذیرد که آیات ۱۱ تا ۱۳ در اصل و در بافت نخستین خود، احتمالاً بلافاصله پس از آیه ۸ قرار داشته‌اند. (Neuenkirchen, 2019a: vol. 2b, p. 1743).

وی درباره آیه ۱۱ نیز می‌نویسد: «به نظر این آیه رابطه روشنی با آیات پیش از خود ندارد، موضوع اصلی آن ایمان به خداست که در آیه ۱۲ در قالب فعل امر بازخوانی می‌شود، هرچند این آیه پیوند منطقی مستقیمی با آن ندارد.» (ibid: vol. 2b, p. 1743)

از نظر او، آیه ۱۳ نیز درست همانند آیه ۱۱، پیوند منطقی مشخصی با آیات پیش از خود ندارد، جز اینکه مؤمنان را به توکل و تکیه بر حمایت الهی (﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾) ترغیب می‌کند. (ibid: vol. 2b, p. 1744)

او درباره آیه ۱۶ نیز که چندین امر متوالی در آن برشمرده می‌شود: «تقوا پیشه کنید» (﴿فَاتَّقُوا اللَّهَ﴾)، «بشنوید!» (﴿وَاسْمَعُوا﴾)، «اطاعت کنید!» (﴿وَاطِيعُوا﴾) و «انفاق کنید!» (﴿وَأَنْفِقُوا﴾)، بر این باور است پیوند منطقی چندان روشنی میان این دستورها و آیات پیشین وجود ندارد (ibid: vol. 2b, p. 1745).

البته توجه به ساختار سه بخشی این سوره که در شناخت‌نامه سوره بیان شد، سست بودن این ادعا را روشن می‌سازد. همانطور که در آنجا بیان شد، این سوره یک هدف کلی را دنبال می‌کند که عبارتست از تحریک و تشویق مخاطب به ایمان به خداوند و رسول ﷺ، اطاعت از این دو، و مقابله با فتنه‌هایی که به ویژه ممکن است از سوی همسران، فرزندان و دارایی‌های مادی برای انسان در مسیر ایمان و اطاعت ایجاد شود. آیاتی که نیونکرچن در بالا مورد توجه قرار داده است در این هدف کلی سوره دقیقاً در جای خود قرار گرفته‌اند، و ارتباط روشنی با سایر آیات دارند.

۲. هندسه منسجم سوره از نظر شهید امام خامنه‌ای

آیت‌الله خامنه‌ای این نوع تکه‌نگاری زمان‌مند را رد کرده و ساختار سوره را یک کل منسجم می‌داند که جابجایی لحن در آن، بر اساس یک شیب تربیتی دقیق طراحی شده است. شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله بر این باور است که در آیه نخست این سوره چهار حقیقت بیان شده، که پایه‌های اخلاق و فلسفه سیاسی و اجتماعی اسلام هستند: ۱. اینکه همه موجودات تسبیح‌گوی خداوندند؛ ۲. مُلک و حکومت فقط متعلق به خداست و مُلک‌های دیگر وقتی مشروعند که خداوند بر اساس شایستگی به مستضعفانی که در راه او قدم برمی‌دارند می‌دهد؛ ۳. حمد و ستایش مخصوص خداست زیرا همه نعمت‌ها از آن خداست، پس نباید زیر بار منت کس دیگری رفت؛ ۴. خداوند بر همه چیز تواناست (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۲۶-۲۷). اعتقاد به این حقایق سبب می‌شود انسان هیچ مانعی در برابر حرکتش به سمت خداوند نبیند؛ «امید بی پایان او به خدا و توکل او به خدا و مبارزه بی امان و بی وقفه او در راه خدا آفرینش را به سوی صلاح و نجات حرکت می‌دهد. ... همه انسان‌ها و بندگان خدا باید تا آخر عمرشان مبارزه کنند. برای مبارزه یک دل پولادین، یک عزم راسخ، یک گام خستگی‌ناپذیر، یک دل متوکل لازم است؛ همه اینها در این آیه تأمین شده است.» (همان: ۱۶-۱۷).

با این حال این مفسر تلاشی برای بخش‌بندی سوره به شیوه امروزی آن، انجام نمی‌دهد و از آن‌جا که یک محور خاص برای سوره قائل نیست، بخش‌های مختلف سوره را در عین انسجام، فاقد ارتباطی حول یک موضوع می‌داند. برای نمونه، وی آیه یازدهم را مشتمل بر مسئله دیگری دانسته است که در این سوره مطرح شده و در پیوند مضمونی وثیقی با آیات قبل نیست (همان: ص ۱۰۱).

د. ژانر موعظه

یکی از جالب‌ترین نقاط تلاقی میان پاول نیونکرچن و شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله، توافق هر دو درباره سرشت خطابی و «موعظه‌ای»^۱ سوره تعابن است. با این حال، تعریفی که این دو مفسر از ژانر موعظه ارائه می‌دهند و غایتی که برای این ژانر ادبی قائلند، بازتاب‌دهنده خاستگاه‌های معرفتی کاملاً متفاوت آن‌هاست.

1. Homiletic

۱. بازخوانی نیونکرچن: پیوند با متون نیایشی سریانی

مطالعات تطبیقی قرآن پژوهان غربی نشان داده است که یکی از وجوه شباهت قرآن و متون سریانی بهره‌گیری از مضامین آخرت‌شناسانه به‌عنوان اصلی‌ترین شیوه موعظه می‌باشد (Reynolds, 2010: 251; Neuenkirchen, 2019b: 586). تور آندره (Andrae, 1926: passim)، عمران البداوی (el-Badawi, 2014: passim)، سیدنی گریفیث (Griffith, 2017: passim)، نیکولای ساینای (Sinai, 2017b: passim) و پاول نیونکرچن (Neuenkirchen, 2019b, 2022: passim) شباهت‌های فراوانی در موضوعات مرتبط با آخرالزمان، قیامت و جهان آخرت را در زبان و گفتمان قرآن و متون مسیحی سریانی نشان داده‌اند. این شباهت‌ها قرآن پژوهان غربی را به این نتیجه رسانده است که مسیحیت سریانی سنتی است که به طور ویژه، نزدیکی شدیدی به قرآن دارد (Sinai, 2017b: 233-234).

نیونکرچن ماهیت موعظه‌ای بخش نخست سوره تغابن را از منظر تبارشناسی متنی تبیین می‌کند. از نظر او، این سوره یک نمونه کلاسیک از بازتولید ساختار خطابه‌های مذهبی باستان متأخر، به ویژه «میمی» / «خطبه‌های منظوم» مسیحیت سریانی است. او با تکیه بر آرای ریچارد بل، چهار آیه نخست سوره را یک «دیباچه ستایشی» (حمديه) ارزیابی می‌کند که کارکردی دقیقاً مشابه مقدمه موعظه‌های یعقوب سروجی (د. ۵۲۱ م) دارد (Neuenkirchen, 2019a: vol. 2b, p. 1740).

از این منظر، عبارات به کار رفته در این بخش، مانند تقابل علم مطلق الهی و افعال انسان، برای مخاطب آشنا به آیین‌های نیایشی کلیسایی قرن ششم و هفتم میلادی کاملاً آشنا بوده است. بنابراین، از نظر نیونکرچن، ژانر موعظه در اینجا به معنای تعلق متن قرآن به یک فضای ادبی و نیایشی مشترک در خاورمیانه باستان است.

۲. بازخوانی شهید امام خامنه‌ای (ع): موعظه به‌عنوان راهبرد تربیت سیاسی

در سوی دیگر، شهید امام خامنه‌ای (ع) ماهیت موعظه‌ای سوره را از منظر غایت‌شناسی هدایتی تحلیل می‌کند. در دستگاه فکری وی، موعظه یک ژانر ادبی ایستا یا مأخوذ از سنت‌های پیشین نیست، بلکه یک «ابزار پویای روان‌شناختی» برای دگرگون‌سازی عینی جامعه است. موعظه کلامی

است که مستقیماً عواطف، عقلانیت و وجدان خفته انسان را مخاطب قرار می‌دهد تا در او «آمادگی کارگزارانه» برای پذیرش تکالیف سخت ایجاد کند. شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله تأکید می‌کند که بیان قرآنی غیر از بیان درسی است که یک موضوع را از ابتدا تا انتها به ترتیب ارائه می‌دهد و با تقسیم موضوعات مختلف یک مسأله به تبیین یکپارچه آن می‌پردازد. گاهی قرآن بدون مقدمه ناگهان به اصل موضوع می‌رسد و قاطعانه امری را بیان می‌کند. برای نمونه، در سوره تغابن قرآن به خالقیت خداوند اشاره می‌کند (آیه ۲) اما استدلالی برای آن ذکر نمی‌کند و آن را امری قطعی قلمداد می‌کند. در طول این سوره یک نگاه حکیمانه به همسر و فرزند، و یک نگاه حکیمانه به اموال، امر به تقوا، امر به عفو و ... وجود دارد. شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله در نهایت چنین نتیجه‌گیری می‌کند: «این سوره در مجموع، یک درس یادآورنده است؛ مثل یک خطابه دارای همه چیز. پروردگار عالم یک بیانی را در این سوره دارند که بسیاری از مسائل و موضوعاتی که برای ما لازم است، ... در اینجا بیان می‌کنند.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۵-۶)

تلقى سوره تغابن به عنوان سوره‌ای با کارکرد موعظه‌ای، بر شیوه تفسیری شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله نیز تأثیر گذاشته، و موجب شده است که ماهیتی اندرگونه پیدا کند. این مفسر صرفاً در پی تبیین معنای آیات نیست، بلکه با بهره‌گیری از تمثیل‌ها، تطبیق‌ها و شیوه‌های اقناعی گوناگون می‌کوشد در لایه‌های عاطفی و درونی مخاطب نیز اثر بگذارد و او را به پذیرش عملی آموزه‌های الهی و آمادگی برای فداکاری در مسیر دین اسلام سوق دهد.

هـ. رویکرد استنباطی/استنباطی

اگر تلاش‌های تفسیری را به سه سطح استنباطی (کشف پیام قرآن با تکیه بر خود متن)، استنتاجی (عرضه پرسش‌هایی از بیرون متن قرآن به آن و کشف پاسخ قرآن) و استنباطی (تطبیق پیام‌های دریافت‌شده از قرآن در شرایط و عینیت خاص جامعه کنونی و سپس اجرا و تحقق دادن به آن) تقسیم کنیم (سیحانی، ۱۴۰۳: ۸۶)، می‌توان گفت تفسیرهای شرق‌شناسان در مراتب نازله سطح اول باقی مانده‌اند، درحالی‌که تفسیر شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله در هر سه سطح حرکت می‌کند. توجه به این نکته ضروری است که وقتی قرآن را برنامه سلوک اجتماعی و فردی با نگاه انقلابی و عینیت‌گرا بدانیم، مفسری که در کشاکش مسائل اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی باشد، امکان برداشت‌های این‌چنینی برایش مهیاتر است (مهدوی‌زاد، ۱۴۰۳: ۱۳۸). البته نه این‌که

ادعا شود در درس‌گفتارهای تفسیری شهید امام خامنه‌ای (ره) درباره سوره تغابن به ارائه مدل‌ها و الگوهای نظام‌مند و کلان برای عینیت جامعه امروزی پرداخته شده، اما حداقل می‌توان گفت دغدغه اصلی مفسر تطبیق محتوای قرآنی بر عینیت جامعه عصر خود بوده است تا الگوی مطلوب جامعه‌سازی قرآنی را در آن پیاده‌سازی کند. این کار در حقیقت استفاده از همان قاعده تفسیری مشهور «جری و تطبیق» (به تعبیر علامه طباطبائی) یا «تأویل» (به تعبیر آیت‌الله معرفت) است. مطابق این قاعده، مفسر ابتدا از یک آیه یا آیات خاص به یک مفهوم و معنای انتزاعی عام می‌رسد. و سپس آن را بر مسائل روز جامعه خود تطبیق می‌دهد (معرفت، ۱۳۸۵: ۳۰/۱-۳۱).

در نگاه شهید امام خامنه‌ای (ره)، متن قرآن یک متن منجمد راهبانه یا مروج تجردگرایی نیست، بلکه دستورالعمل روزانه یک مبارزه اجتماعی-سیاسی زنده است. وی در کل بر این باور است که سوره تغابن «مجموعه‌ای از توصیه‌های حکمت‌آمیز [را بیان می‌کند] که برای یک جامعه انقلابی که دائماً در میدان جهاد است و همه جای زندگی او مجاهدت و مبارزه است، دانستن این تعالیم حکمت‌آمیز ضروری و لازم است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۱۲۱) از این رو، در ضمن تفسیر همه آیات این سوره توسط وی، می‌توان چنین تطبیقاتی با زمانه مفسر را یافت. در ادامه نمونه‌هایی از این موارد بیان شده است.

- شهید امام خامنه‌ای (ره) پس از بیان معنی مُلک (اختیار چیزی را در دست داشتن)، تعبیر «له الملک» در آیه نخست را بدین معنا می‌دانند که ملک حقیقی از آن خداست و اصلاً نباید هیچ طاغوتی در دنیا اختیاری از خود داشته باشد، و اگر هم کسی در دنیا مُلک دارد باید در طول ملک الهی باشد یعنی خود خداوند اعطا کند: «توتی الملک من تشاء...» (آل عمران: ۲۶). این یعنی فقط خداوند حق دارد مشخص کند چه کسی مالک امر مردم و امیر مؤمنین و مسلمین باشد (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۱۴-۱۵) و نظام سلطنتی موروثی که به‌جای شایستگی افراد، فقط نسب آنان ملاک حقانیت حاکمیت است مُلک غاصبانه است (همان: ۱۵-۱۶).

- شهید امام خامنه‌ای (ره) پس از ذکر نخستین معنای «تغابن»، به تطبیق آن با دوران خود می‌پردازد و به سختی‌هایی که مجاهدان در جبهه جنگ می‌کشند اشاره می‌کند، و این که هر کدام از آنها وقتی خوب می‌اندیشد می‌بیند می‌توانسته است از این بهتر عمل کند: «یکی داخل سنگر است، آسیب ندیده؛ یکی داخل سنگر است، آسیب هم دیده، [اما] آسیب کم بوده؛ یکی داخل سنگر بوده، کم داخل سنگر مانده...» (همان: ۱۰). در واقع، این مفسر در پی ایجاد انگیزه در مخاطب

برای پذیرش سختی‌های مبارزه با طاغوت‌های زمان خود است. این مسئله خود را به روشنی در روایتی که در ادامه مطرح می‌شود نشان می‌دهد: «روایت دارد که روز قیامت وقتی که مؤمنین می‌بینند که کسانی که در راه خدا زجری کشیده‌اند چقدر در نعمتهای خداوند غرقند، آرزو می‌کنند ای کاش بدن ما در دنیا به دست دشمنان خدا با مقراض قطعه‌قطعه می‌شد» (همان: ۱۰، به نقل از مجموعه ورام، ۲۰۴/۲).

- شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله در ضمن بیان معنی دوم تغابن (گفتگوی مستضعفین و مستکبرین) به استضعاف جامعه ایرانی در دوران پهلوی اشاره می‌کند که توده مردم (مگر عده کمی از مبارزین) در امور زندگی دنیوی خود (مانند کسب و کار، پوشش، نحوه معاشرت)، دوستی و دشمنی و نحوه ارتباط با سایر کشورها و ملت‌ها (مانند اسرائیل یا مسلمانان آفریقا) و در اختیار قراردادن ثروت خود، تحت سلطه و اجبار مستکبران بودند. و با اشاره به آیه «أَنحْنُ صَدْدَنَّاكُمْ عَنِ الْهَدْيِ بَعْدَ إِذْ جَاءَكُمْ» «مگر ما بودیم که شما را از هدایت - پس از آن که به سوی شما آمد» (سبأ: ۳۲) این گفته مستکبران را در قیامت تایید می‌کنند که خود ملت‌ها در عدم اقدام برای مبارزه مقصرتند - برخلاف ملت ایران که «گریبان طاغوت را گرفتند و او را پایین کشیدند» - و از این رو، طبق نص قرآن هر دو گروه مستکبران و مستضعفان مُنقاد به جهنم می‌روند (اعراف: ۳۸) (همان: ۱۱-۱۳).

- شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله ذیل آیه «خُلِقَ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ بِالْحَقِّ» (تغابن: ۳) پس از بیان معنای به «حق» آفریدن شدن آسمان‌ها و زمین بدین صورت که خداوند همه موجودات را با قوانینی محکم و تقض‌ناپذیر و بر طبق یک هدف و جهت و در یک مجرا و مسیر مشخص آفریده است (همان: ۲۳)، میان قوانین طبیعت و قوانین دینی پیوند می‌زنند و لازمه بهره‌گیری درست و مفید از طبیعت را زندگی بر اساس قوانین شریعت اسلام می‌دانند (همان: ۳۵-۳۷).

- شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله در ذیل آیات «الْمَ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ...» (تغابن: ۵-۶) تکرار دعوت پیغمبران برای انسان معاصر را در حوزه‌های مختلف حکمرانی، اقتصاد، امور اجتماعی، تربیتی و عاطفی گوشزد می‌کنند (همان: ۴۹-۵۰) و عبرت نگرفتن از عاقبت امت‌های پیشین را عامل گرفتارشدن مسلمان معاصر در اردن، مصر، سودان، مراکش و ... به طاغوت‌های زمانه می‌دانند: «چیزی که در کشور خودمان [هم] بود ... مستشارهای آمریکایی پول ما را می‌گرفتند، از امکانات ما استفاده می‌کردند. ... [اما] یک تیمسار ما جرأت نداشت به یک استوار آمریکایی بگوید که چرا این کار را کردی سرکار؟» (همان: ۵۸-۵۹) از این رو، واضحترین شعار

انقلاب اسلامی ایران «استقلال» بوده است، «یعنی می‌خواهیم آمریکایی‌ها درباره ما تصمیم‌گیری نکنند، انگلیس‌ها نکنند، قدرت‌ها نکنند، ابرقدرت‌ها نکنند، سازمان‌های جاسوسی معروف دنیا نکنند، ما نمی‌خواهیم آنها برای ما تصمیم‌گیری کنند، کما اینکه می‌کردند...» (همان: ۶۲-۶۳).

- شهید امام خامنه‌ای (ع) در ذیل آیه ششم که بشربودن پیامبران مورد انتقاد کافران قرار گرفته است، وضعیت جاهلیت قرن بیستم را نیز به همین شکل می‌داند، زیرا برخی انتظار دارند که حتماً باید از بیرون مرزها، از اروپا و ...، افرادی برای تعلیم و اداره امور ملت ایران بیایند (همان: ۶۵-۶۶).
- در ذیل «فأمنوا بالله و رسوله و النور الذی انزلنا» (تغابن: ۸) نیز شهید امام خامنه‌ای (ع) به تأثیر نور قرآن در تغییر آرمانهای جوان ویرانی در دوران پس از انقلاب می‌پردازد که تنها به فکر امور شخصی دنیوی نیست، بلکه به فکر فداکاری، مبارزه، جهاد، شهادت‌طلبی و کار برای جامعه خود و بلکه برای همه مستضعفان جهان است (همان: ۸۰-۸۱).

- شهید امام خامنه‌ای (ع) در ذیل آیه «و من یؤمن بالله و یعمل صالحا یکفر عنه سئئاته» (تغابن: ۹) بر این نکته تأکید می‌کنند که در اسلام حجم کار ملاک نیست، بلکه کیفیت و جهت کار ملاک است. سپس وی به وضعیت آن روز انقلاب اسلامی اشاره می‌کنند که برخی به تلاش‌های خودشان در راه انقلاب فخرفروشی می‌کنند اما از دیدگاه شهید امام خامنه‌ای (ع) «باید دید این تلاش چه جهتی داشته، چه هدف و مقصدی داشته [است]». (همان: ۹۱).

- وی در ذیل عبارت «اطیعوا الله و اطیعوا الرسول» به زمانی اشاره می‌کند که روشنفکری قرن نوزدهمی اروپا تازه وارد ایران شده بود و یک عده تحصیل کرده‌ها و روشنفکرها و فرهنگی‌ها - در ضمن انکار و یا حتی قبول باور به وجود خداوند - دین، شریعت و پیامبری را قبول نداشتند (همان: ۱۰۶-۱۰۷).

- شهید امام خامنه‌ای (ع) در ذیل «الله لا إله إلا هو ...» با اشاره به سختی‌های دوران پیامبر اکرم (ص) و تهدیدات کفار در آن زمان، چنین بیان می‌کند: «امروز ما هم همین‌جور است، خیلی تهدیدات جدی نبود ...؛ بعد که دیدند این موج گسترده‌ای است که ملت‌ها را جذب می‌کند، ... هر روز شمشیرها علیه ما تیزتر و تهدیدها عملی‌تر می‌شود...» (همان: ۱۱۳-۱۱۴).

- وی در ذیل آیه ۱۴ نیز به فتنه‌های دوران انقلاب اسلامی، مانند فتنه بنی صدر، منافقین، لیبرال‌ها، اشاره می‌کند و با بهره‌گیری از روایت «کن فی الفتنه کابن اللیون...» راه عبور از فتنه‌ها را هوشیاری و قرارنگرفتن در خدمت فتنه‌گران می‌داند (همان: ۱۲۹-۱۳۰).

بنابراین، شهید امام خامنه‌ای ^۱ بیش از آنکه دغدغه نوآوری علمی در تفسیر داشته باشد، در پی درس‌آموزی از قرآن به عنوان کلام خداوند برای انسان معاصر به ویژه جامعه ایران آن زمان است. این رویکرد تربیتی به این سوره، خود را در استفاده فراوان وی از تمثیلات و تشبیهات برای تبیین تعابیر و حکمت‌های آیات روشن‌تر ساخته است؛ برای نمونه وی تکفیر سیئات در آیه را به خوب شدن زخم بدن تشبیه می‌کند (همان، ۹۴، نیز نگ: ۹۶-۹۷، ۹۸، ۱۰۲، ۱۴۰، ۱۴۴، ۱۵۳).

و. بینامتن‌های عهدینی/روایی

مفهوم بینامتنیت^۱ از بنیادی‌ترین دستاوردهای نظریه‌های ادبی در قرن بیستم است که به بررسی روابط متقابل میان متون می‌پردازد. این مفهوم نخستین بار توسط ژولیا کریستوا^۲ در اواخر دهه ۱۹۶۰ مطرح شد. کریستوا با الهام از اندیشه‌های میکائیل باختین^۳، به‌ویژه ابده «گفت‌وگویی بودن زبان»، استدلال کرد که هیچ متنی در خلأ شکل نمی‌گیرد، بلکه هر متن در شبکه‌ای از ارجاعات، اقتباس‌ها و بازخوانی‌های متون دیگر قرار دارد (Kristeva, 1980: 66-71; Bakhtin, 1981: 275-294). بر این اساس، متن نه یک واحد بسته و خودبسته، بلکه محصولی از تعامل مستمر با متون دیگر است. معنا در چنین رویکردی نه به‌صورت ثابت، بلکه در فرآیند «گفت‌وگو» میان متون پدید می‌آید. از این منظر، هر خوانش، بازتولید جدیدی از معناست که وابسته به روابط میان‌متنی و جایگاه فرهنگی و تاریخی خواننده است (Barthes, 1977: 142-148). باید توجه داشت که در رویکرد بینامتنیت، همان‌گونه که معنا و متن در چارچوبی زبانی و فرهنگی تعریف می‌شوند، فرض بنیادین آن است که هیچ متن مطلق، الهی یا فراانسانی وجود ندارد؛ بلکه هر متن حاصل تعامل با متون و گفتمان‌های پیشین است. این پیش‌فرض، در بنیان خود، ادامه همان نگرش طبیعت‌گرایانه و انسان‌محور است که معنا را برآمده از نظام‌های فرهنگی و زبانی بشر می‌داند، نه از منبعی متعالی یا وحیانی (نگ: سلطانی، ۱۴۰۴: ۵۳-۵۵).

1. Intertextuality.

2. Julia Kristeva.

3. Mikhail Bakhtin.

پاول نیوتنکرچن سوره تغابن را از طریق یک شبکه بینامتنی متصل به ادبیات مذهبی پیش از اسلام قرائت می‌کند. در هرمنوتیک یافت‌شناسانه او، واژگان و مفاهیم سوره، بازتاب‌دهنده دغدغه‌های کلامی مسیحیت و یهودیت در باستان متأخر هستند. برای نمونه، به نظر او، سنخ چهار آیه ابتدایی، به وفور در مقدمه موعظه‌ها و خطابه‌های زبان سریانی، به‌ویژه آثار یعقوب سروجی (د. ۵۲۱ م) یافت می‌شود و یادآور متون مزامیر است؛ به‌ویژه «مزامیر هلیل» یا همان سرودهای ستایشی که مزامیر ۱۴۶ تا ۱۵۰ را در بر می‌گیرد (Neuenkirchen, 2019a: vol. 2b, pp. 1740-1741).

او انکار رستاخیز توسط کافران در آیه ۷ «زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا» را مستقیماً با کتاب دیداسکالیا آپوستولوروم (Didascalia Apostolorum) مقایسه می‌کند؛ متنی حقوقی-کلامی متعلق به قرن سوم میلادی که در آن، انکار معاد با اصطلاح سریانی «انکار خدا» (kfryn b-'lh) هم‌ردیف شمرده شده است (Zellentin, 2013: p. 115; Neuenkirchen, 2019a: vol. 2b, p. 1742).

به باور وی آیه نهم گزاره‌ای صریحاً معادشناختی است که به موضوع حشر و گردآمدن انسان‌ها (ضمناً به منظور دادرسی در روز جزا) اشاره دارد، و متن آن احتمالاً «تجمع پایانی» مذکور در اناجیل مرقس (۱۳: ۲۷) و متی (۲۴: ۳۱ و ۲۵: ۳۲) را به‌عنوان پس‌زمینه متن در خود دارد (Neuenkirchen, 2019a: vol. 2b, p. 1742).

اما چالش برانگیزتر از همه، دیدگاه چارلز توری^۱ است که هشدار آیه ۱۴ و ۱۵ درباره «عداوت و فتنه بودن همسران و فرزندان» را ذیل سنت تجردگرایی و تجردستایی مسیحی، به ویژه رساله اول پولس رسول به قرنتیان (باب ۷، آیات ۳۲-۳۴) تحلیل می‌کند که در آن، علایق خانوادگی مایه وسوسه، دل‌مشغولی دنیا و بازدارنده انسان از ملکوت خداوند قلمداد می‌شود. توری تا آنجا پیش می‌رود که به دلیل مشخص نبودن متعلق بخشش در آیه ۱۴ «وَإِنْ تَغْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا»، پیشنهاد اصلاح و بازخوانی فرضی متن استاندارد مصحف را به صورت «وَإِنْ تَغْفُوا وَتَصَفَحُوا يُغْفَرْ لَكُمْ» مطرح می‌سازد تا معنای «خویشترداری و روی‌پرتافتن راهبانه» برجسته شود (Torrey, 1948: p. 482-486). نیوتنکرچن این فرضیه را جذاب و تامل‌برانگیز توصیف کرده، اما معتقد است تا زمانی که هیچ نسخه بدل یا قرائت متفاوتی به این صورت در نسخ خطی یافت نشده، این اصلاح پیشنهادی بسیار نظری و در حد حدس و گمان باقی می‌ماند (Neuenkirchen, 2019a: vol. 2b, p. 1745).

1. Charles Torrey

روابط بینامتنی قرآن و متون عهدینی مطلع نظر شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله نبوده است، اما وی از زاویه‌ای دیگر به بینامتنیت توجه داشته است. شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله از روایات اهل بیت علیهم‌السلام که در پیوند با قرآن قرار دارند برای تبیین آیات بهره‌گیری کرده است (برای نمونه، نگ: خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۸۱، ۱۲۹، ۱۴۵). در واقع، در این رویکرد، قرآن در ارتباط با متون عهدینی پیش از خود معنا نمی‌شود بلکه متون روایی پس از قرآن که به سبب صدور از معصوم از حجیتی مشابه برخوردارند، مقصود قرآن را واضحتر می‌کنند.

نتیجه‌گیری

نگاهی کلی به تفاوت‌ها و اشتراکات دو تفسیر مورد بررسی در این پژوهش نشان می‌دهد که ریشه تمام تفاوت‌های تفسیری، در واسازی شالوده‌های معرفتی دو مفسر، به‌ویژه در حوزه وحی‌شناسی نهفته است. پاول نیونکرچن با پیش‌فرض طبیعت‌گرایانه در روش تاریخی-انتقادی، متن قرآن را پدیده‌ای بشری می‌داند که به طور طبیعی برای پیدایش آن نیاز به وام‌گیری از سنت‌های دینی پیشین، به‌ویژه ادبیات کلیسایی سریانی وجود دارد. در حالی که شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله با باور به خدانمایی کلام و قدسیت وحی، متن را دارای یک روح جاری و غایتی انضمامی برای هدایت انسان در صحنه می‌داند.

این تفاوت مبنایی، در اختلاف دیدگاه دو مفسر در حوزه پیوستگی متن سوره نیز نشان می‌دهد. نیونکرچن با کاربست «نقد ویرایش»، طولانی بودن آیات (مانند آیه ۹) را دلیلی بر الحاق ثانویه و گسست منطقی می‌داند؛ اما شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله با نگاهی کل‌گرا، ضمن نفی یک محور موضوعی واحد برای کل سوره، انسجام و نظم منطقی آیات را برای تأمین نیازهای یک جامعه مجاهد تبیین می‌کند. بی‌شک در پس‌زمینه فکری شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله کلام جاویدان خداوند نمی‌تواند سخنی غیرمنسجم باشد که در طول زمان‌های مختلف دستخوش تغییر و اضافه شده باشد.

مقایسه ساختارشناسی سوره در دیدگاه دو مفسر نشان‌دهنده تقابل تکه‌نگاری مادی با هندسه توحیدی است. نیونکرچن سوره را به پنج بخش و سه زائر تفکیک کرده و با منزوی دانستن آیات ۱۱، ۱۳ و ۱۶، پیوندهای ساختاری سوره را انکار می‌کند. در مقابل، شهید امام خامنه‌ای رحمته‌الله با تمرکز بر مبنایی بودن چهار حقیقت آیه نخستین، ساختار سوره را پایه‌ریز فلسفه سیاسی-اجتماعی اسلام و مایه امید و توکل در مبارزه مستمر امت ارزیابی می‌کند که فاقد هرگونه ازهم‌گیختگی ساختاری است.

از ویژگی‌های مشترک هر دو تفسیر، قائل شدن به وجود ژانر موعظه در این سوره است. اما نیونکرچن سرشت موعظه‌ای سوره را گواهی بر قراردادن قرآن در امتداد متون نیایشی و خطبه‌های منظوم سریانی (میمری) یعقوب سروجی در باستان متأخر می‌داند. در طرف مقابل، شهید امام خاتمی (ع) ژانر موعظه را یک راهبرد تربیت سیاسی پویای روان‌شناختی می‌داند که هدف الهی آن، ایجاد آمادگی کارگزارانه در مخاطب برای پذیرش تکالیف سخت و حرکت‌آفرینی اجتماعی است. یافته‌های عملیاتی این بخش تفاوت بنیادین در سطوح تفسیری را برجسته می‌سازد. در حالی که خاورشناسی در لایه استنباط بافت تاریخی متوقف می‌شود، مفسر شیعی با استفاده از قاعده تفسیری «جری و تطبیق»، سوره را به لایه استنباط و متن زنده جامعه پیوند می‌زند؛ به طوری که «له الملک» به نفی حکومت طاغوت پهلوی، «تغابن» به کیفیت مجاهدت در سنگرها، عبرت از امم گذشته به قطع دست مستشاران آمریکایی و استقلال کشور، نور نازل شده به تغییر آرمان‌های جوانان انقلابی، و آیه چهاردهم به فتنه بنی‌صدر، منافقین و لیبرال‌ها و راهکار هوشیاری در برابر آن‌ها تطبیق می‌یابد.

نیونکرچن بر پایه نظریه بینامتنیت مدرن و پیش‌فرض انسان‌محور آن، معنای سوره را در ارتباط با متون مذهبی پیش از اسلام (کتاب دیداسکالیا و رسائل پولس) جستجو می‌کند. اما شهید امام خاتمی (ع) بر اساس مبنای وحیانیت قرآن و حجیت مستقل آن، شبکه بینامتنی را به صورت درون‌دینی و در پیوند با متون روایی پس از قرآن (روایات معصومین (ع)) پی‌ریزی می‌کند.

برآیند این بررسی تطبیقی نشان می‌دهد که خاستگاه‌های همه تفاوت‌های مبنایی، روشی و تفسیری رویکرد شرق‌شناسانه و شیعی، تفاوت دیدگاه نسبت به ماهیت وحی قرآنی است. تفسیری اجتماعی-سیاسی شیعه با تکیه بر الهی بودن و اصالت وحی و کاربست قاعده «جری و تطبیق»، سوره تغابن را از یک متن منزوی یا مروج تجردگرایی راهبانه، به یک «دستورالعمل مبارزاتی و تمدن‌ساز» برای جامعه معاصر تبدیل می‌کند. این رویکرد انضمامی، متن قرآن را به‌عنوان کلامی زنده و منسجم بازتولید می‌کند که قادر است توده‌های مردم را در برابر فتنه‌های سیاسی داخلی و هجمه‌های استکبار خارجی هدایت و دگرگون سازد. اما رویکرد تاریخی-انتقادی شرق‌شناسانه که در قرآن مورخان نمود یافته است، با پیش‌فرض گرفتن بشری بودن قرآن راه را برای ارائه هر گونه نظریه پیرامون تأثیرپذیری متن سوره تغابن از سنت‌های پیشین، چندلایگی و عدم انسجام، و حتی تحریف آن در طول زمان باز کرده است. این رویکرد قرآن را متنی مرده و محدود به زمان و جغرافیای نزول می‌داند و طبیعتاً تلاشی برای استخراج رهنمودهایی برای مواجهه با مسائل زندگی فردی و اجتماعی امروز از این سوره انجام نمی‌دهد.

فهرست منابع

قرآن کریم.

کتاب مقدس، ترجمه معاصر، تهران: انتشارات بیلیکا، ۱۹۹۵م.

آقای، رضا، روش‌شناسی تفسیر اجتماعی قرآن، قرآن و علم، ۳(۵): ۱۱-۳۶، ۱۳۸۸ش.

آقای، سید علی، رهیافت تاریخی انتقادی در مطالعات کتاب مقدس، کتاب ماه دین، ۶۴(۱۸۴): ۸۳-۹۰، ۱۳۹۱ش.

ابن عاشور، محمد بن طاهر، التحرير والتنوير، بيروت: مؤسسة التاريخ العربي، ۱۴۳۰ق.

اخوان صراف، زهرا و هدايت كليشادي، مريم، تحليل مباحث قرآن پژوهانه و محتوای تفسیری کتاب قرآن مورخان، دین و دنیای معاصر، ۱۱(۲۱): ۲۳-۵۹، ۱۴۰۳ش.

بهجت‌پور، عبدالکریم، تفسیر تنزیلی؛ مبانی، اصول، قواعد و فواید، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۲ش.

جمعی از پژوهشگران دانشگاه علوم اسلامی رضوی، روش، گرایش و قواعد تفسیری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۴۰۳ش.

جوادی آملی، عبدالله، تستیم، ج ۷۷، چاپ دوم، قم: اسراء، ۱۴۰۴ش.

خامنه‌ای، سید علی، تفسیر سوره تغابن، تهران: صهبا، ۱۳۹۸ش.

رضایی اصفهانی، محمد علی، منطق تفسیر قرآن، ج ۱، قم: جامعه المصطفی العالمیه، ۱۳۸۷ش.

سبحانی، محمدتقی، درآمدی بر معنای تفسیر تمدنی، در: درآمدی بر تفسیر تمدنی قرآنی، به اهتمام نجمه نجم، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۴۰۳ش.

ستار، حسین و زارعین، فائزه، فهم مبتهنی بر تقسیم جزء به کل (عنصر به ترکیب) با محوریت سوره تغابن، پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن، شماره ۲۶، ۲۲۱، ۱۴۰۳ش.

سلطانی، سید محمد، قرآن و مسأله دانش پیشین پیامبر ﷺ به مضامین یهودی و مسیحی، قرآن پژوهی خاورشناسان، ۲۰(۳۹): ۴۵-۷۸، ۱۴۰۴ش.

طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۹، قم: مؤسسه اسماعیلیان، ۱۳۷۴ش.

فضل الله، سید محمد حسین، من وحی القرآن، بیروت: دار الماک، ۱۴۱۹ق.

معرفت، محمدهادی، التفسیر الاثری الجامع، قم: التمهید، ۱۳۸۵ش.

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۲۴، چاپ سی و سوم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۱ش.

مهدوی راد، محمدعلی، مقدمه ای درباره تفسیر تمدنی، در: درآمدی بر تفسیر تمدنی قرآنی، به اهتمام نجمه نجم، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۴۰۳ش.

یوسفی غروی، محمدهادی، موسوعة التاریخ الاسلامی، قم: مجمع الفکر الاسلامی، ۱۴۱۷ق.

References

- Andrae, Tor., Der Ursprung des Islams und das Christentum, Uppsala: Almqvist & Wiksells, 1926.
- Bakhtin, M.M., The Dialogic Imagination: Four Essays, M. Holquist, Ed.; C. Emerson & M. Holquist, Trans., University of Texas Press, 1981.
- Barthes, R., Image, Music, Text, S. Heath, Trans., Hill and Wang, 1977.
- Bell, Richard, A Commentary on the Qur'an, ed. Edmund Bosworth & Mervyn E.J. Richardson, 2 vol., Manchester: University of Manchester, 1991.
- Blachere, Regis, Le Coran, Paris: Maisonneuve, 1949.
- El Badawi, Emran I., The Qur'an and the Aramaic Gospel Traditions, London: Routledge, 2014.
- Griffith, Sidney H., St. Ephraem the Syrian, the Quran, and the Grapevines of Paradise: An Essay in Comparative Eschatology, In: Roads to Paradise: Eschatology and Concepts of the Hereafter in Islam (2 vols.), Editors: Sebastian Günther and Todd Lawson, Brill, v.2, 781 805, 2017.
- Kristeva, J., Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art, T. Gora, A. Jardine, & L. Roudiez, Trans., Columbia University Press, 1980.

- Neuenkirchen, Paul, Sourate 64: AL TAGHABUN, in *Le Coran Des Historiens*, Amir Moezzi, Mohammad Ali; Guillaume Dye (eds.), Cerf, pp. 1739 1746, 2019a.
- Neuenkirchen, Paul, *La fin du monde dans le Coran. Une étude comparative du discours eschatologique coranique* (PhD dissertation), Paris, École Pratique des Hautes Études, 2019b.
- Neuenkirchen, Paul, Late Antique Syriac Homilies and the Quran, *MIDEO*, 37, 3 28, 2022.
- Noldeke, Theodor, *Geschichte des Qorans*, ed. Friedrich Schwally, vol. 1: Ober den Ursprung des Qorans; vol. 2: Die Sammlung d. Qorans: mit einem literarischen Anhang iiber die muhammedanischen Quellen und die neuere christliche Forschung, Leipzig: T. Weicher, 1909 1919.
- Reynolds, Gabriel, *The Qur'ān and its Biblical Subtext*, London: Routledge, 2010.
- Sinai, Nicolai, *Qur'an: A Historical critical Introduction*, Edinburgh University Press, 2017a.
- Sinai, Nicolai, The Eschatological Kerygma of the Early Qur'an, In H. Amirav, E. Grypeou, & G. Stroumsa (Eds.), *Apocalypticism and Eschatology in Late Antiquity: Encounters in the Abrahamic Religions, 6th–8th Centuries*, 219 266, Peeters, 2017b.
- Torrey, Charles Cutler, A Strange Reading in the Qur'an, dans *Ignace Goldziher Memorial Volume* (ed. S. Lowinger et J. de Somogyi), Budapest: Globus; repr. Ibn Warraq (ed.), *What the Koran Really Says. Language, Text and Commentary*, New York: Prometheus Books, p. 481 487, 1948.
- Zellentin, Holger M., *The Qur'an's Legal Culture. The Didascalia Apostolorum as a Point of Departure*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2013.

References

- The Holy Quran.
- The Holy Bible, Contemporary Translation, Tehran: Biblika Publications, 1995 CE.
- A Group of Researchers from Razavi University of Islamic Sciences. Ravesh, Gerayesh va Qavaed-e Tafsiri-ye Hazrat-e Ayatollah Khamenei (Method, Approach, and Interpretive Principles of Ayatollah Khamenei). Tehran: Entesharat-e Enghelab-e Eslami, 1403 SH (2024 CE).
- Aghaei, Reza. "Ravesh-Shenasi-ye Tafsir-e Ejtemaei-ye Quran" (Methodology of Social Interpretation of the Quran). Quran va Elm (Quran and Science), vol. 3, no. 5, pp. 11–36, 1388 SH (2009 CE).
- Aghaei, Seyyed Ali. "Rahyaft-e Tarikhi-ye Enteqadi dar Motaleat-e Ketab-e Moghaddas" (A Historical-Critical Approach to Biblical Studies). Ketab-e Mah-e Din (Religion Monthly), vol. 18, no. 64, pp. 83–90, 1391 SH (2012 CE).
- Akhavan Sarraf, Zahra, and Maryam Hedayat-Kelishadi. "Tahlil-e Mabahas-e Quran-Pajuhaneh va Mohtavaye Tafsiri-ye Ketab-e Quran-e Morakhan" (An Analysis of the Quranic Studies and Interpretive Content of The Quran of Historians). Din va Donyaye Moaser (Religion and the Contemporary World), vol. 11, no. 21, pp. 23–59, 1403 SH (2024 CE).
- Andrae, Tor., Der Ursprung des Islams und das Christentum, Uppsala: Almqvist & Wiksells, 1926.
- Bakhtin, M.M., The Dialogic Imagination: Four Essays, M. Holquist, Ed.; C. Emerson & M. Holquist, Trans., University of Texas Press, 1981.
- Barthes, R., Image, Music, Text, S. Heath, Trans., Hill and Wang, 1977.
- Behjatpour, Abd al-Karim. Tafsir-e Tanzili; Mabani, Osul, Qavaed va Favaed (Chronological Interpretation: Foundations, Principles, Rules, and Benefits). Tehran: Pazhuheshgah-e Farhang va Andishe-ye Eslami, 1392 SH (2013 CE).
- Bell, Richard, A Commentary on the Qur'an, ed. Edmund Bosworth & Mervyn E.J. Richardson, 2 vol., Manchester: University of Manchester, 1991.

- Blachere, Regis, *Le Coran*, Paris: Maisonneuve, 1949.
- El Badawi, Emran I., *The Qur'an and the Aramaic Gospel Traditions*, London: Routledge, 2014.
- Fazlollah, Seyyed Muhammad-Hosayn. *Min Vahy al-Quran (From the Revelation of the Quran)*. Beirut: Dar al-Malak, 1419 AH (1998 CE).
- Griffith, Sidney H., St. Ephraem the Syrian, the Quran, and the Grapevines of Paradise: An Essay in Comparative Eschatology, In: *Roads to Paradise: Eschatology and Concepts of the Hereafter in Islam* (2 vols.), Editors: Sebastian Günther and Todd Lawson, Brill, v.2, 781 805, 2017.
- Hosseini Khamenei, Seyyed Ali. *Tafsir-e Sure-ye Taghabon (Commentary on Surah al-Taghabun)*. Tehran: Sahba, 1398 SH (2019 CE).
- Ibn Ashur, Muhammad ibn Tahir. *al-Tahrir va al-Tanvir (Liberation and Enlightenment)*. Beirut: Moassese-ye Tarikh-e Arabi, 1420 AH (1999 CE).
- Javadi Amoli, Abdollah. *Tafsir-e Tasnim (Tasnim Commentary)*, vol. 77, 2nd ed. Qom: Esra, 1404 SH (2025 CE).
- Kristeva, J., *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*, T. Gora, A. Jardine, & L. Roudiez, Trans., Columbia University Press, 1980.
- Mahdavi-Rad, Muhammad-Ali. "Moqaddame-i Darbare-ye Tafsir-e Tamadoni" (An Introduction to Civilizational Interpretation), in: *Daramadi bar Tafsir-e Tamadoni-ye Qurani (An Introduction to Quranic Civilizational Interpretation)*, edited by Najmeh Najm. Qom: Pazhuheshgah-e Olum va Farhang-e Eslami, 1403 SH (2024 CE).
- Makarem Shirazi, Naser. *Tafsir-e Nemuneh (Sample Commentary)*, vol. 24, 33rd ed. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyeh, 1391 SH (2012 CE).
- Marefat, Muhammad-Hadi. *al-Tafsir al-Athari al-Jame (The Comprehensive Traditional Interpretation)*. Qom: al-Tamhid, 1385 SH (2006 CE).
- Neuenkirchen, Paul, *La fin du monde dans le Coran. Une étude comparative du discours eschatologique coranique (PhD dissertation)*, Paris, École Pratique des Hautes Études, 2019b.
- Neuenkirchen, Paul, *Late Antique Syriac Homilies and the Quran*, MIDÉO, 37, 3 28, 2022.

- Neuenkirchen, Paul, Sourate 64; AL TAGHABUN, in *Le Coran Des Historiens*, Amir Moezzi, Mohammad Ali; Guillaume Dye (eds.), Cerf, pp. 1739 1746, 2019a.
- Noldeke, Theodor, *Geschichte des Qorans*, ed. Friedrich Schwally, vol. 1: Ober den Ursprung des Qorans; vol. 2: Die Sammlung d. Qorans: mit einem literarischen Anhang über die muhammedanischen Quellen und die neuere christliche Forschung, Leipzig: T. Weicher, 1909 1919.
- Reynolds, Gabriel, *The Qur'ān and its Biblical Subtext*, London: Routledge, 2010.
- Rezaei Esfahani, Muhammad-Ali. *Manteq-e Tafsir-e Quran (Logic of Quranic Interpretation)*, vol. 1. Qom: Jameat al-Mustafa al-Alamiyeh, 1387 SH (2008 CE).
- Sattar, Hosayn, and Faeze Zarein. "Fahm-e Mabtani bar Taqsim-e Joz be Koll (Onsor be Tarkib) ba Mehvariat-e Sure-ye Taghabon" (Understanding Based on the Division of Part into Whole [Element into Combination], with a Focus on Surah al-Taghabun). *Pazhuhesh-haye Zaban-Shenakhti-ye Quran (Quranic Linguistic Studies)*, no. 26, pp. 1–22, 1403 SH (2024 CE).
- Sinai, Nicolai, *Qur'an: A Historical critical Introduction*, Edinburgh University Press, 2017a.
- Sinai, Nicolai, *The Eschatological Kerygma of the Early Qur'an*, In H. Amirav, E. Grypeou, & G. Stroumsa (Eds.), *Apocalypticism and Eschatology in Late Antiquity: Encounters in the Abrahamic Religions, 6th–8th Centuries*, 219 266, Peeters, 2017b.
- Sobhani, Muhammad-Taqi. "Daramadi bar Manaye Tafsir-e Tamadoni" (An Introduction to the Meaning of Civilizational Interpretation), in: *Daramadi bar Tafsir-e Tamadoni-ye Qurani (An Introduction to Quranic Civilizational Interpretation)*, edited by Najmeh Najm. Qom: Pazhuheshgah-e Olum va Farhang-e Eslami, 1403 SH (2024 CE).
- Soltani, Seyyed Muhammad. "Quran va Masale-ye Danesh-e Pishin-e Payambar (S) be Mazamin-e Yahudi va Masihi" (The Quran and the Question of the Prophet's Prior Knowledge of Jewish and Christian Content). *Quran-Pajuheshi-ye Khavarehshenasan (Quranic Studies of Orientalists)*, vol. 20, no. 39, pp. 45–78, 1404 SH (2025 CE).

- Tabatabai, Seyyed Muhammad-Hosayn. *al-Mizan fi Tafsir al-Quran* (The Balance in the Interpretation of the Quran), vol. 19. Qom: Moassese-ye Esmailian, 1374 SH (1995 CE).
- Torrey, Charles Cutler, A Strange Reading in the Qur'an, dans Ignace Goldziher Memorial Volume (ed. S. Lowinger et J. de Somogyi), Budapest: Globus; repr. Ibn Warraq (ed.), *What the Koran Really Says. Language, Text and Commentary*, New York: Prometheus Books, p. 481-487, 1948.
- Yousefi Gharavi, Muhammad-Hadi. *Mosuese-ye Tarikh-e Eslami* (Encyclopedia of Islamic History). Qom: Majma al-Fekr al-Islami, 1417 AH (1996 CE).
- Zellentin, Holger M., *The Qur'an's Legal Culture. The Didascalia Apostolorum as a Point of Departure*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2013.